

יחס הראוי לגדולי האומה

רגילים בדורנו לחנך לצעירינו שאין למצוא שום טעות או שגגה בגדולי האומה. אדרבה, בכל סטיה שמוצאים במעשיהם חייבים אנו לעשות מאמצים שכליים ודרשניים לבאר שהכל היה מוצדק, ושהכל היה בחשבון עליון כדת וכדין. אמנם, אפשר כי הנהגה זו היא ראויה בחינוך הצעירים, אבל לא לבני תורה הרגילים כבר בדברי חז"ל. מצאנו כי קדמונינו הראשונים גדולי מפרשי התורה נהגו למתוח ביקורת על גדולי האומה, גם במקומות שחז"ל עצמם לא בטאו שום דעה שלילית על מעשיהם. ולא רק זה, אלא אף חז"ל עצמם מתחו ביקורת על גדולי האומה, אפילו במקומות שאין שום רמז לכך במקרא. ונביא כאן כמה דוגמאות מכל סוג, ואחר כך נבאר מה התועלת בזה וכיצד ראוי לנהוג:

[א] הקב"ה אמר לאברהם לעזוב את עיר מולדתו ויבוא לארץ הקודש, שם ישפיע עליו שפע ברכות "ואעשך לגוי גדול ואברכך" (בראשית י"ב, ב). פלא הוא, אבל מיד בבואו ארצה "ויהי רעב בארץ, וירד אברהם מצרימה לגור שם, כי כבד הרעב בארץ" (בראשית י"ב, י). ויודעים אנו לאיזה סיבוך נכנס אברהם שהרי לקחו בשבי את שרי אשתו, ואם לא התערבותו הניסית של הקב"ה (י"ב, י"ז) היא לא היתה חוזרת אליו.

מגיב על כך רמב"ן (בראשית יב, י): "ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון [כשאמר "אחותי היא"] מפני פחדו פן יהרגוהו. והיה לו לבטוח בהשם יתברך שיציל אותו ואת אשתו וכו'. גם יציאתו מן הארץ, שנצווה עליה בתחילה, מפני הרעב [זהו] עון אשר חטא. כי האלהים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט [כלומר העונש] שמה הרשע (ר' בניקוד סגול) והחטא". עד כאן לשונו.

ויש להתפלא על רמב"ן. הרי חז"ל מנו וספרו עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ועמד בכולם (אבות דר' נתן, פרק ל"ג פסקא ב). כלומר לא ראו בזה שום חטא! וגם על מה שחידש רמב"ן שמפני זה גלו אבותינו למצרים, והרי חז"ל (נדרים לב ע"א) נתנו חז"ל סיבות אחרות לעונש זה. ומפני מה נטש רמב"ן דבריהם כדי להאשים את אברהם בדבר נוסף?

[ב] שוב כאשר אברהם אבינו שמע לעצת אשתו ונשא לאשה את הגר המצרית, וזאת התרברבה שלא כראוי "ותעניה שרה ותברח מפניה" (בראשית ט"ז, ו) מחדש רמב"ן: "חטאה אימנו בענוי זה, וגם אברהם (חטא) בהניחו [לה] לעשות כן. ושמע ה' אל עוניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני עינוי". עד כאן לשונו. זאת אומרת, לפי דעת רמב"ן מה שעם ישראל סובל מפראיותם של בני

ישמעאל עד דורנו אנו, הכל מפני חטא של אברהם ושרה. איפה מצא רמב"ן רמז לזה במקרא או בדברי חז"ל? אדרבה, לפי פירוש המשנה של רמב"ם (אבות, פרק חמישי) אברהם דווקא הצליח בנסיון זה, במה ששמע בקולה של שרה.

[ג] והלך בעקבות רמב"ן "בעל הטורים" (על בראשית ט"ז, ח') המוסיף אחר כך על מה שהבריחה שרה גם את ישמעאל, באומרה "לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק", גרמה שישראל ברחו מפני צאצאיו. וזה בניגוד לנאמר במקרא שם במפורש: "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה" (בראשית כ"א, י"ב).

[ד] דוד נכשל בבת שבע. כיצד הגיע לזה? עונה המלבי"ם (על שמואל-ב י"א, א'): "ירמוז שע"י שישב המלך בביתו ולא הלך בעצמו [יחד עם חייליו] ללחום מלחמות ה', בא מעשה זה לידו". ואנו שואלים, מדוע לגלגל עליו חטאים נוספים?

[ה] וכן טופל המלבי"ם אשמה על חזקיה המלך הצדיק, ושהוא היה הגורם לצבאות בבל להתקיף את ישראל ולהגלותינו מארצנו (עיין דבריו על ישעיה ל"ט, א'–ב').

[ו] על אי הבחנתו של יצחק אבינו, כיצד ראוי לחנך את בניו יעקב ועשו, עמד רבי שמשון רפאל הירש (על בראשית כה, כז). "ויגדלו הנערים". יצחק לא עסק בחינוך כל אחד מבניו לפי צרכיו היחודיים. והרי אין לעשו נטיה נפשית לרכון על ספרים ולהגות בם. הוא מלא מרץ לעשות מעשים ויש להתחשב בכישוריו. זו לשון הרב: "'חנוך לנער על פי דרכו', חנכהו למטרה הגדולה ע"פ דרכו המיוחדת לו, בהתאם לעתיד הצפוי לו מנטיותיו. המושיב את יעקב ועשו על ספסל לימודים אחד, ובאותם הרגלי החיים מחנך אותם כאחד, לחיי לימוד ומחשבה, מובטח לו שאת האחד מהם הוא [האב] מקלקל. וכו'. אילו העמיקו יצחק ורבקה לחדור לנפש עשו, אילו הקדימו לשאול את עצמם היאך יכולים גם האומץ, הכוח והגמישות הרדומים בנפש עשו, היאך יכולים כל אלה להטות שכס לעבודת ה', כי אז הגיבור שלעתיד לא יהפך לגיבור ציד, אלא לגיבור לפני ה' באמת". עד כאן לשונו. ואנו תמהים, כלום מותר לנו "להמציא" אשמה על אבות העולם במקום שחז"ל לא דברו על כך?

[ז] בעת שמחת בנין בית המקדש בימי שלמה המלך, הכתוב מודיע "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו וכו' שבעת ימים ושבעת ימים" (מלכים-א ח', ס"ה) ודרשו חז"ל: "אותה שנה לא עשו ישראל את יום הכפורים. והיו דואגים ואומרים שמא נתחייבו ישראל כלייה? יצתה בת קול ואמרה להם 'כולכם מזומנים לחיי עוה"ב" (מועד קטן ט ע"א). לא מוזכר במפורש במה טעו. מחדש הנצי"ב ("העמק דבר", ויקרא ט', ו') כי אכילת קדשים מביאה לאהבת ה', ובזה חשקו ישראל. וכן הנצי"ב מבאר מפני מה השהה שלמה המלך בבניית בית המקדש משך ד' שנים? אלא שהיה נוח להם להמשיך להקריב בבמות יחיד, הנמצאות בכל מקום. ותמוה הדבר, מניין להנצי"ב לחדש ביקורת חדשה על שלמה המלך ועל עם ישראל, בדבר שחז"ל לא פירטו ולא רמזו?

אלא אותה שאלה נשאל גם על חז"ל עצמם.

[ח] מי אשם בכך שישמעאל יצא לתרבות רעה? ענו חז"ל (שמות רבה, פרשה א'): אברהם אבינו. כי היו לישמעאל געגועים על אברהם אביו ולא רידהו [לא ייסר אותו] ויצא לתרבות רעה. עד כאן לשונו. וכמו שכותב רש"י (על בראשית כ"ב, ב') "את יחידך אשר אהבת", וענה אברהם "את שניהם אני אוהב". והמשיכו שם חז"ל, מי גרם לעשו לעשות כל התועבות המנויות שם? וענו כי יצחק נושא באשמה כדכתיב "ויאהב יצחק את עשו". כך מי גרם לאבשלום לצאת לתרבות רעה ובקש להרוג את אביו ונפלו מישראל כמה אלפים ורבבות? דוד אביו גרם, שלא רדה בו. וכן מפורש שם על יחס דוד לאדוניהו "ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית?" ומפני זה יצא לתרבות רעה (מלכים א' ו').

וכל אלו דברי פלא. מי התיר לחז"ל להמציא קלקולים לאבות העולם, שלא נתפרשו במקרא?

[ט] כן מצאנו שדרשו כי יעקב היה חסר בבטחון בהקב"ה (בראשית רבה, סוף פרשה צ"א).

[י] כן מצאנו שטפלו אשמה בדוד לענין אביגיל (מגילה יד ע"ב) ולא נתפרש מזה כלום במקרא.

[יא] או על שקיבל דוד לשון הרע (שבת נו ע"א וע"ב). ועוד רשימה ארוכה של עשרות דרשות לגנאי על אישים שונים מגדולי ישראל.

אלא מכאן אנו למדים יסוד גדול. טועים אלו החושבים שהצדיק הוא כליל המעלות, נולד בהצטיינות המידות והוא בסך הכל מקיים דבר ה' לפי נטיות ליבו הטהורות. לא כן הדבר, כי גם לצדיק יש נטיות אפלות. גם לצדיק יש מלחמה פנימית עזה (עיין סוכה נ"ב ע"א "כל הגדול מחברו, יצרו גדול הימנו"), אבל הוא מתעלה עליה. מפני אמונתו הצרופה בצדקת ה' וציוויו הוא כמעט תמיד נוצח במלחמת היצר. אנו רואים את התוצר הסופי מול עינינו, אבל אין אנו יודעים ומכירים כמה לבטי נפש קדמו לכך.

להלן דברי רבי שמשון רפאל הירש, ונביא אותם באריכות לתועלתם של אלו שאין להם ספריו על התורה. הוא מתייחס לפרשנותו של רמב"ן על ירידת אברהם למצרים, בהם התחלנו דיונונו כאן, ומגיב: "אין בכל זה כדי להביא אותנו במבוכה. אין התורה מציגה את גדולי ישראל כאידיאלים בתכלית השלימות. אין היא מאליה [הערת המעתיק: לשון אלהות] אדם, ואין היא אומרת על איש 'הנה לפניך האידיאל!'. אין היא מציגה את חיי שום אדם כחיים לדוגמא ולמופת למען נלמד ממנו מה טוב ומה ישר, מה נעשה ומה לא נעשה".

[הערה של המעתיק: וכן מפורש בירושלמי, פאה פ"ב ה"ד, "אין למדין מן המעשה". ואם לפעמים אמרו חז"ל "מעשה רב" (שבת כא ע"א ועוד) זה היה רק כדי להכריע

במחלוקת בהלכה בין שתי דיעות בויכוח, אבל אין ללמוד ממעשהו של שום יחיד עד שמבררים אם ההלכה כן. ועיין דברי אדמו"ר רצ"ה מזידוצ'וב בספרו "סור מרע ועשה טוב", ליד הערה צ"ז].

נשוב לדברי רש"ר הירש: "אם התורה רוצה לצייר לנו דמות שנוכל ללמוד מדוגמתה, הרי היא אינה מציגה בן אדם שיסודו מעפר ואפר, אלא הקב"ה מציג את עצמו לדוגמא, והוא אומר 'הביטו אלי! עשו כמעשי! לכו בדרכי! [הערת המעתיק: כמפורש ברמב"ם, הלכות דעות פ"א ה"ו: "חייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהידמות אל ה' כפי כוחו"]'. לעולם אל נאמר 'מעשה זה הוא טוב וישר שכן פלוני אלמוני עשה כן'. התורה איננה אוסף של מעשים טובים". וכו'.

וממשיך רש"ר הירש: "אין התורה מעלימה את השגיאות, השגגות והחולשות של גדולי ישראל. ודוקא ע"י כך היא מטביעה על סיפוריה את חותם האמת. אולם לאמיתו של דבר, ידיעת חטאם של גדולי ישראל איננה מנמיכה את דמותם. להיפך, דמותם גדולה ומאלפת בעצם החטא שחטאו. אילו הזהירו כולם כזוהר הרקיע ללא רבב ושמן פגם, היינו סבורים שטבעם שונה מטבענו, והוא למעלה מהישג ידינו. ללא תאוה וללא מאבק פנימי, היו מדותיהם רק תוצאה מטבעם הנעלה. וכו'. טול לדוגמא את מדת הענוה של משה. אלמלי ידענו שהוא עלול גם לכעוס, היינו סבורים שמידת הענוה טבועה בו מלידה, ולא לנו ללמוד הימנה. רק משעה שאמר [בגערה] 'שמעו נא המורים', הרי במקום שנמצא ענוותנותו שם נמצא את גדולתו. הוא קנה את הענוה ביגיעה רבה, בשליטה עצמית ובעידון עצמי. וכולנו מצווים להידמות אליו, שכן כולנו מסוגלים לכך (תוספת המעתיק: רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ה', הלכה ב'). ואין התורה מספרת על חטא, אלא אם כן עונשו בצידו. נלמד מחכמי התורה הגדולים, והרמב"ן בודאי [הוא] ה ההגדולים שבהם, לעולם אין זה מתפקידינו ללמד סניגוריה על גדולי ישראל. אין הם זקוקים לסניגוריה שלנו". עד כאן לשונו של רש"ר הירש (בראשית, עמ' קמ"ז-קמ"ח).

על ידי דבריו הנפלאים מבינים אנו מדרש חז"ל על דוד המלך שהיה "אדמוני עם יפה עינים" (שמואל-א טז, יב). אמרו: "כיון שראה שמואל את דוד אדמוני, נתיירא ואמר 'זה שופך דמים כעשו!'. אמר לו הקב"ה: 'עם יפה עינים. עשו מדעת עצמו הוא הורג, אבל זה מדעת סנהדרין הוא הורג' (ילקוט שמעוני, שמואל-א רמ"ז קכ"ד). זאת אומרת, היו לו לדוד מלחמות פנימיות בלבו, אבל כפה את עצמו לעשות כפי דעת חכמי הסנהדרין והיה מתייעץ אתם.

קצת מהנ"ל מצאנו גם בדברי הרב אברהם יצחק הכהן קוק. זו לשונו: "אין אנו אחראים על כל המעשים שעשו גדולי האומה. לפעמים הננו מוצאים על פי גדולי ישראל [שכתבו] הערות של מחאות על מעשים של רבים וגדולים מגדולי האומה; אבותיה, מלכיה, נביאיה וכהניה. וכבר העיר הרמב"ם בפרק ז' מ'שמונה פרקים' שאין

מתנאי היותר שלם שבבני אדם השלימות הגמורה בלא חסרון. וישנם מעשים שנעשים על פי גדולי האומה שהם ראויים לביקורת. ונפוצים מאמרים כאלה בדברי חז"ל ובספרי הראשונים גלויים לכל דורש" עכ"ל לעניננו ("מאמרי הראי"ה", עמ' 509. ועיין שם הערה 4, רשם מו"ר הרצי"ה שמונה עשרה דוגמאות לכך מחז"ל וראשונים).

במקום אחר כותב הרב אברהם קוק כי יש בעם ישראל כח איחוד של כח ביקורת על גדוליהם, יחד עם הערצה עמוקה. "עם תכונת ההכרה של עם חכם ונבון, וכו' ביקורת מחוורה על כל אישיות גם היותר גדולה, והערצה עמוקה לכל חכמי קודש המתהלכים עם ה'" ("שמונה קבצים" קובץ ה', סוף פסקא ה').

אנו נגד חיקוי סתמי, בלי הכרה והבחנה, במשי גדולינו. "ראשית הנפילה היא רק בעזוב האדם את הכרתו ונסמך להיות מחקה את אחרים. ובאמת הלא רבו התנאים (ת' מנוקדת שבא) שעל ידם אי אפשר לאדם אחד להיות למופת גמור ומוחלט לזולתו, כי אם ע"י כח שפיטה [של המתבונן במעשי הגדול ההוא] והבחנה מה לקרב ומה לרחק" ("עין איה", ברכות פ"ט סוף פסקא שט"ו, עמ' 381).

נחזור לעניננו. כיצד היה מותר לרמב"ן לפרש מעשיו של אברהם, ולציין לחסרון מסויים, שלא כפרשנותם של חז"ל? התשובה היא כי יש כמה וכמה רובדים של תורה. ודאי כי כל דרושי חז"ל הם אמת. אבל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" (שבת סג ע"א). וכל תכליתה של תורה היא ללמד לבני ישראל מה רצוי לעשות ומה בלתי רצוי. וכל לימוד שיועיל לנו בזה, הוא כשר וישר. ולכן טוב עשו פרשנינו הראשונים שלמדו בעין ביקורתית וחינכו אותנו מה לא לעשות. והם מצאו גישה כזאת גם אצל חז"ל בעשרות מקומות.

ובאמת פסוק מפורש הוא "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז', כ').